

Roger Beggerud

HMS

TEORI OG PRAKSIS

5. utgave

FAGBOKFORLAGET

HMS

– Teori og praksis

Roger Beggerud

HMS

– Teori og praksis

5. utgave

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2019
by Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

ISBN: 978-82-450-3056-3
ISBN (trykt): 978-82-450-1991-9

1. utgave 2005
2. utgave 2006
3. utgave 2009
4. utgave 2013
5. utgave 2016 / 2. opplag 2018

Tilrettelagt for e-bok: John Grieg, Bergen
Formgivning: Type-it AS, Trondheim 2016

Forsidedesign ved forlaget
Forsidebilde: © Kurhan, Dreamstime.com

Spørsmål om denne boka kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Telefon 55 38 88 00 Faks 55 38 88 01
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
<http://www.fagbokforlaget.no/>

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med
Kopinor.

Hjernen er designet for å reagere på forskjeller. Plutselige forandringer utløser handling og årvåkenhet. Monoton informasjon virker motsatt. Du kjeder deg og blir uoppmerksom. Og når ingenting skjer, føler du deg trygg. Slik virker hjernen, og det er funksjonelt i de fleste situasjoner. Men i det moderne samfunn fins mange situasjoner hjernen ikke er designet for. Da blir hjernen lurt. Du blir lurt.

Boyesen, 2003, s. 4

Forord

Da jeg gjennomførte høgskole- og universitetsstudier, hadde jeg en del fag som omhandlet både ledelse og HMS. Gjennom disse fagene lærte jeg mye teori innenfor fagene, men lite praktisk metodikk. De første årene jeg arbeidet, som fagansvarlig HMSK og HMSK-sjef, gikk mye tid med til å lete frem aktuelle metoder, utarbeide skjematikk, prosedyrer og instruksjoner med mer.

Høgskole- og universitetsstudiene hadde ikke gitt meg noen tips i denne delen av arbeidet, og flere ganger har frustrasjonen vært stor fordi jeg har hatt en følelse av å måtte gjøre unødvendige ting fra bunnen av. Litteratursøk og -gjennomgang har vært mange. Søk i fagrelaterte internettsider, samtaler og rådgivning hos faglige kollegaer i andre selskap, samtaler med myndighetsrepresentanter og annet. Konklusjonen min så langt er at høgskole- og universitetsstudiene ikke hadde forberedt meg nevneverdig på denne typen arbeid. Denne boka kan brukes som støttelitteratur i høgskolefag, som relateres til HMS, personaladministrasjon og ledelse, som en oversikt over metodikk og mulige fremgangsmåter.

Gjennom mitt arbeid som HMSK-konsulent har jeg sett at mange ledere ikke har tid til, eller vil ta seg tid til, å bruke mye tid på å finne relevant metodikk eller HMS-faglig kunnskap. Dermed melder det seg et behov også her for en bok som kan gi oversikt over relevante tema og aktuell metodikk.

Målet med å skrive denne boka er altså ikke å komme med en nyvinning innen HMS-området, men å komme med et enkelt verktøy som kan nyttes i det daglige HMS-arbeidet i små og mellomstore virksomheter, og i praktisk veiledning for studenter.

Boka kan også være til nytte for lærere i den videregående skolen og ved fagskoler som gir undervisning i arbeidsmiljø og internkontroll.

Første utgave av denne boka ble skrevet i 2004. Flere utgaver har fulgt etter dette som følge av endringer i den norske HMS-lovgivningen. I denne utgaven er det gjort ytterligere oppdateringer på grunn av endringer i HMS-lovgivningen. Det er også gjort oppdateringer med tanke på revidert miljøstandard (ISO 14001:2015). Til slutt er det gjort mindre, generelle korreksjoner.

I forbindelse med skrivingen av denne boka har jeg fått lov å hente noe metodikk og skjematikk fra tidligere arbeidsgiver. Jeg har også fått tips og oppmunt-ring fra tidligere og nåværende kollegaer, noe som har vært viktig for meg i gjennomføringen av dette prosjektet.

Til slutt vil jeg takke Lasse Postmyr hos Fagbokforlaget som hadde tro på meg og dette prosjektet, og som ville gi ut denne boka.

Langesund, desember 2015

Roger Beggerud

Innhold

Innledning	15
Kapittel 1	
HMS – hva er det?	17
1.1 «Alt var bedre før» – Historisk tilbakeblikk	19
Kapittel 2	
Generelt om lovverk	23
2.1 HMS-lovene	24
2.1.1 El-tilsynsloven	26
2.1.2 Sivilbeskyttelsesloven	26
2.1.3 Produktkontrollloven	26
2.1.4 Arbeidsmiljøloven.....	27
2.1.5 Forurensningsloven	27
2.1.6 Genteknologiloven	28
2.1.7 Strålevernloven	28
2.1.8 Brann- og eksplosjonsvernloven	29
2.2 HMS-forskrifter	29
2.2.1 Internkontrollforskriften	29
2.2.2 HMS-forskrifter underlagt arbeidsmiljøloven	32
Kapittel 3	
HMS-politikk og HMS-mål	34
3.1 Eksempel på HMS-politikk	37
3.2 Eksempel på HMS-mål	37
3.3 Fastsetting av politikk og mål uten direkte fokus på HMS.....	39
3.4 Mål for arbeidsmiljøet i Norge.....	39

Kapittel 4	
Helse (H)	41
4.1 Fysisk helse	41
4.1.1 Ergonomi	44
4.2 Psykososialt arbeidsmiljø	48
4.3 Helsetruende forhold i arbeidslivet	52
4.3.1 Subjektive psykologiske forhold	52
4.3.2 Sosiale forhold	52
4.3.3 Organisatoriske forhold	53
4.3.4 Rusmisbruk	55
4.3.5 Stress	59
4.3.6 Mobbing, trakassering og maktspill	65
4.3.7 Fysiske forhold	67
 Kapittel 5	
Miljø (M)	80
5.1 Arbeidsmiljø	80
5.2 Ytre miljø	81
 Kapittel 6	
Sikkerhet (S)	84
6.1 Sikkerhet for mennesker og ytre miljø	85
6.2 Sikkerhet for materielle verdier	85
6.3 Sikkerhet for eget omdømme i næringslivet	86
6.4 Sikring	88
 Kapittel 7	
Internkontroll – IK	89
7.1 Prosessorientering	90
 Kapittel 8	
Praktiske metoder	94
8.1 Risiko og sårbarhet	94
8.1.1 Risikoopplevelse og risikoforståelse	95
8.1.2 Akseptabel risiko	97
8.1.3 Risikovillighet	98
8.1.4 Enkel risiko- og sårbarhetsanalyse	100
8.1.5 Sikker-jobb-analyse (SJA)	104
8.2 Kjemikaliehåndtering	105
8.2.1 Lagring, bruk og kassering	106

8.2.2 Sikkerhetsdatablad og stoffkartotek	108
8.2.3 Risikovurdering av kjemikalier	110
8.2.4 Substitusjon	115
8.2.5 Merkesymboler for kjemikalier	117
8.3 Rapportering	119
8.3.1 Avviksrapportering og behandling	119
8.3.2 RUH (rapport om uønsket hendelse) og behandling	121
8.3.3 Myndighetsrapportering	124
8.4 Statistikk	125
8.4.1 Sykefravær	126
8.4.2 H- og T-verdier	127
8.4.3 RS-verdi	129
8.5 Revisjoner	130
8.6 Kampanjer	132
8.7 Ulykkesgranskning	134
8.8 Produktkontroll	136
8.9 Sertifisering	137
8.9.1 OHSAS 18001	138
8.9.2 ISO 14001	139
8.9.3 EMAS	142
8.9.4 Miljøfyrtårn	143
8.9.5 ISO 9001	144
8.10 Arbeidsmiljøkartlegging	145
8.10.1 Fysisk arbeidsmiljø	146
8.10.2 Kartlegging av inneklima	147
8.10.3 Fysisk/ergonomisk tilpasning av arbeidsplassen	149
8.10.4 Psykososialt arbeidsmiljø	152
8.10.5 Vernerunde	152
8.10.6 Arbeidsplassdokumentasjon (APD) – Arbeidsplassens HMS-datablad	154
8.11 Engasjement i alle ledd i organisasjonen	154
8.11.1 HMS-kultur	156
8.11.2 Opplæring og holdningsskapende arbeid	161
8.11.3 Trivselsskapende tiltak	162
8.11.4 Ledelsens gjennomgang	163
8.12 Bruk av verneutstyr	164
8.12.1 Personlig verneutstyr (PVU)	165
8.12.2 Spesielt verneutstyr	165
8.12.3 Verneutstyr som er fastmontert på maskiner eller hjelpemidler	165
8.12.4 Andre sikkerhetstiltak	167

8.13 Kartlegging av ytre miljøpåvirkning	168
8.13.1 Energibruk	170
8.13.2 Utslipp	170
8.13.3 Avfall	172
8.14 Vernetjenesten	174
8.14.1 Verneombud og hovedverneombud	175
8.14.2 Arbeidsmiljøutvalg	177
8.14.3 Bedriftshelsetjeneste	178
8.14.4 Saksgang	179
8.15 Sikkerhetsprosedyrer	180
8.16 Handlingsplan	180
8.17 Beredskap	184
8.18 Brannvern	186
8.19 Medarbeidersamtale	189
 Kapittel 9	
Ideer til skjemaautforming	192
9.1 Sjekkliste for SJA	193
9.2 SJA-skjema	195
9.3 Sjekkliste for gjengsamtale	196
9.4 Skjema for registrering av risiko og sårbarhet	198
9.5 Skjema for vernerunde	200
9.6 Sjekkliste for ulykkesgranskning	203
9.7 RUH-skjema	205
9.8 Avviksskjema	207
9.9 Forbedringsrapport	209
9.10 Kartleggingsskjema for ytre miljøpåvirkning	211
9.11 Skjema for kartlegging av kjemikaliebruk (risikovurdering)	213
9.12 Skjema for kartlegging av kjemisk helsefare med mer	214
9.13 Matrise for plotting av kjemikalier (risikovurdering)	215
9.14 Skjema for kjemikalieregnskap	215
9.15 Skjema for HMS-revisjon	217
9.16 Sluttrapport etter intern-revisjon	221
9.17 Skjema for enkel leverandørkontroll	222
9.18 Skjema for bruk/valg av personlig verneutstyr	223
9.19 Skjema for erfaringsoverføring	224
9.20 APD-skjema	225
9.21 Melding om fravær/reduert funksjonsevne	227
9.22 Individuell oppfølgingsplan/avtale om aktivisering	228
9.23 Skjema for kompetanseanalyse	229

9.24 Dokumentasjon av intern opplæring	230
9.25 Skjema for trivselsundersøkelse.....	231
9.26 Skjema for forberedelse til medarbeidersamtale.....	234
9.27 Skjema for medarbeidersamtale.....	236
9.28 Enkel stressjekk	237
9.29 ENØK-kontroll	238
9.30 Sjekkliste for forebygging av ildspåsettelse	239

Kapittel 10

Prosedyreeksempler	240
10.1 Eksempel på sikkerhetsprosedyre, elektronisk databehandling	240
10.2 Eksempel på sikkerhetsprosedyre, arbeid på strømførende systemer	241
10.3 Eksempel på sikkerhetsprosedyre, arbeid i høyden	242

Kapittel 11

Branninstruks og beredskapsplan	243
11.1 Eksempel på branninstruks	243
11.2 Eksempel på enkel beredskapsplan	244

Kapittel 12

Ni enkle råd	247
---------------------------	-----

Kapittel 13

Forkortelser og forklaringer	249
---	-----

Litteraturliste	251
------------------------------	-----

Innledning

Helse, miljø og sikkerhet er tema som har fått økende fokus de siste tiårene i arbeidet med å sikre arbeidsmiljø og ytre miljø. Utviklingen innen dette fagfeltet har delvis fulgt den teknologiske og samfunnsmessige utviklingen. Likevel har det aktive HMS-arbeidet lenge vært reaktiv i sin form, og er det fortsatt i mange bedrifter.

HMS-lovgivningen og dagens praksis innen mange virksomheter viser økende fokus på den forebyggende delen av faget. Det vil med andre ord si forebygging.

Kunnskapsnivået i mange virksomheter og bransjer er økende innenfor HMS-området og vil for mange bidra til en ønsket utvikling av arbeidsmiljøforhold i Norge. Samtidig opplever mange bedriftsledere det som vanskelig å se sammenhengen mellom et aktivt HMS-arbeid og økonomisk inntjening og sikring av virksomhetens drift. Dette er fordi mange bedriftsledere fortsatt mangler grunnleggende kompetanse og forståelse innenfor feltene HMS og arbeidsmiljø, og kanskje burde dette være en utfordring for hele opplæringssystemet i Norge.

Mangler på området kommer lett til syne gjennom arbeidsulykker, stadige utslipp til miljøet, hurtig vekst i «bruk og kast»-mentaliteten, nedslående resultater ved inspeksjoner fra tilsynsmyndigheter og annet. Likevel har blant annet økt fokus i media, både med tanke på ytre miljø og arbeidsmiljø, trolig bidratt til en begynnende holdningsendring hos mange.

Videre ser man en skjerping på området ved at tilsynsmyndigheter reagerer sterkere på manglende eller mangelfulle systemer for ivaretagelse av HMS. Dette kommer eksempelvis til syne ved pålegg, tvangsmulkt, domfellelser og annet. Vi ser også at store kunder krever mer av sine leverandører med tanke på helse, miljø og sikkerhet. Eksempler på dette er oljeselskaper som virker som pådrivere

gjennom påseplikten. Innenfor bygg og anlegg ser vi dette tydelig ved de mer omfattende og strengere kravene som eksempelvis Vegvesenet og Jernbaneverket stiller til sine leverandører.

HMS-feltet er et komplekst fagfelt med mange lover og forskrifter. I tillegg finnes et stort antall metoder for praktisk gjennomføring av arbeidet.

Vi er nå inne i en tid som preges av hurtig endringstakt og strenge kundekrav til leveranser. Dermed blir et aktivt HMS-arbeid enda viktigere enn før. Vi må holde på arbeidskraft og kompetanse i bedriften, og gode HMS-forhold kan bidra til dette. I tillegg blir produksjons- og tjenesteprosesser etter hvert veldig komplekse, og vi trenger verktøy for å sikre at disse ikke fører til forringelse av menneskers helse eller det ytre miljøet. Mange bedrifter er også pint med tanke på ressurser, noe som øker risikoen i den daglige driften. For å hindre uønskede hendelser i å oppstå, blir HMS-arbeidet et viktig element.

Innenfor styringsparameterne for det aktive HMS-arbeidet er vi også inne i en tid med endringer. Arbeidsmiljøloven kom i ny form med virkning fra 01.01.2006, og på tross av sin unge alder er den stadig gjenstand for endringer. Kjemikalierregelverket er endret ved innføringen av REACH. Lovverk forsøkes forenkles, og vi har allerede sett sammenslåing og endring i tidligere HMS-forskrifter. HMS-lovene endres stadig, men blir mer entydige når det gjelder krav til det systematiske HMS-arbeidet.

Mer og mer ansvar for gjennomføring av HMS-arbeidet overføres til bedriftene, og myndighetenes tilsynsomsfang endres. Dermed stilles det økende krav til kompetanse og engasjement i den enkelte bedrift for å kunne utføre det aktive HMS-arbeidet på en tilfredsstillende måte.

Gjennom denne boka håper jeg å gi leserne et greit overblikk over relevante HMS-utfordringer og enkle metoder for å ivareta HMS-arbeidet i egen virksomhet. Boka er ikke på noen som helst måte uttømmende med tanke på utfordringer og metoder, men gir et godt utgangspunkt for HMS-arbeidet i små og mellomstore bedrifter.

Kapittel 1

HMS – hva er det?

HMS er en forkortelse for helse, miljø og sikkerhet.

HMS er et begrep som de fleste i arbeidslivet har et forhold til (eller burde ha et forhold til). Et økende antall arbeidsgivere blir opptatt av et aktivt HMS-arbeid som verktøy for å sikre god drift og et godt resultat. Andre plasser oppleves HMS som et påtvunget onde, med binding av ressurser man kunne ønske å bruke andre steder. Noen selskaper lever av å selge HMS-tjenester til andre som selv ikke ønsker å bruke tid på dette arbeidet, mens andre ikke bryr seg om dette arbeidet i det hele tatt. De velger heller å ta sjansen på at alt går bra, eller først å iverksette arbeidet etter at en ulykke har inntruffet – eller de har fått et pålegg fra offentlig myndighet.

For ordens skyld: Alle bedrifter i Norge (med enkelte unntak) er pålagt ved lov og forskrift å drive systematisk HMS-arbeid/internkontroll.

Helse	Miljø	Sikkerhet
Mennesker		
Ytre miljø		
		Materiell

Figur 1: Sentrale elementer i HMS-arbeidet. Denne oversikten er satt opp etter egen erfaring med hvordan det aktive HMS-arbeidet gjennomføres i en lang rekke organisasjoner. Her ser vi at arbeidet med å skape gode forhold for mennesker, er det mest fremtredende. Man skal likevel ikke glemme at elementene menneske, ytre miljø og materiell henger sammen. Forsakelse av aktivt arbeid innenfor ett felt kan gi konsekvenser på et annet felt.

Figur 1 viser at helse, miljø og sikkerhetsbegrepene favner ulike elementer i arbeidslivet, og hva som er vanlig å innbefatte i de forskjellige begrepene.

Mine erfaringer som konsulent, er at ulike deler av HMS-arbeidet vektet ulikt. Dette fremgår også av Figur 1. Her ser vi at elementet mennesker favner alle deler av HMS-begrepet, og dermed vil kreve den største innsatsen. Et tankekors er det imidlertid at mange av de bedriftene jeg har vært innom, vektet arbeidet med å sikre materielle verdier mer enn å sikre det ytre miljøet mot negativ påvirkning av egen drift. Her ser man altså et klart forbedringspunkt, hvor en vil kreve dreining av fokus fra kortsiktig ivaretagelse av egne materielle verdier til langsiktig fokus mot ivaretagelse av naturmiljøet for kommende generasjoner.

HMS-begrepets anvendelsesnivåer gjengis i tabell 1:

Tabell 1: HMS-begrepets anvendelsesområder¹

Nivå	Nøkkelbegrep	Teoritype	Eksempel
Makro	HMS-forvaltning	Reguleringsteori	Statlig styring gjennom lovverk og tilsynsorganer
Meso	HMS-ledelse	Læringsteori	Virksomhetens planlegging og gjennomføring av HMS-arbeidet
Mikro	HMS-styring	Teori om kvalitetsutvikling, teknologivurdering og risikostyring	Iverksetting og kontroll av teknisk-administrative HMS-tiltak i virksomheten

Når du arbeider med HMS i en virksomhet, vil du bli berørt av alle disse områdene. Du blir berørt av makronivået gjennom gjeldende HMS-lovgivning og gjennom tilsyn utført av offentlig myndighet. Mesonivået griper direkte inn i den daglige driften av virksomheten, blant annet ved gjennomføring av HMS-arbeidet, vurderinger av HMS-systemet og erfaringsoverføringer internt i organisasjonen eller mellom samarbeidspartnere. Mikronivået vil de fleste kjenne igjen som utførelse av risikovurderinger, sikker-jobb-analyse, rapportering av avvik, rapportering av hendelser, HMS-kampanjer og annet.

¹ Karlsen, 2001, s. 43 (Opplysninger om tittel finnes i litteraturlisten.)

1.1 «Alt var bedre før» – Historisk tilbakeblikk

Personlig sikkerhet er ikke i seg selv noe nytt fenomen. Dette er noe vi kjenner til langt tilbake i menneskets historie. Spesielt i forbindelse med krigstjenester. Bruk av skjold, metallkleder, brynjer, polstret tøy, hjelm og annet var tiltak for å redusere egen risiko for skade og død på slagmarken. I noen sammenhenger måtte soldatene selv stå for egen sikkerhet og egne sikkerhetstiltak, mens hærlederen eller staten sto for aktuell sikkerhetsutrustning i andre sammenhenger. Gjennom historien ser man også at det er i forbindelse med krigsutøvelse og annen militær aktivitet at man har fokusert på personlig sikkerhet. Det var jo soldatene som ville hjelpe en krigsherre eller hærleder til seier, makt og rikdom. Han var med andre ord interessert i å holde liv i flest mulig av sine kjempende menn.

Under og etter industrialiseringen fikk vi noen bedriftsledere som så verdi i å ivareta en viss standard på arbeidsmiljøet og fritiden for sine arbeidere. I historielitteraturen refereres disse til som menneskevenner eller filantroper. Ivaretagelse av arbeidernes interesser skjedde da etter subjektive verdier og normer snarere enn formell regulering gjennom lover og avtaler.

De første målrettede aktiviteter som sikret bedre arbeidsmiljøforhold, kom som følge av taylorismen. Dette var imidlertid ikke tiltak som ble iverksatt for å sikre arbeidstakernes helse og sikkerhet, men for å øke produksjonsevnen. Resultatet av produksjonsstimulerende tiltak førte i mange tilfeller til bedring av arbeidsmiljøforhold, eksempelvis gjennom bedre tilpasninger i grensesnittet mellom menneske og maskin.

Tidligere stadier av arbeid med helse og sikkerhetstiltak var preget av teknologiske perspektiver og realfaglig tenkning. Dette ser ut til å ha vært tilfellet helt opp mot slutten av andre verdenskrig. Mykere verdier, som hensynet til menneskets psykologiske kapasitet og evner, emosjonelle forhold mv., ble først aktuelle i andre halvdel av forrige århundre (1900-tallet). Her ser det også ut til at det var teknologiutviklingen som brakte HMS-feltet videre. Spesiell innvirkning her hadde romfartskappløpet og det arbeidet NASA gjorde for å innhente Sovjetunionens forsprang.

Systematisk regulering av sikkerhet innenfor det jevne yrkeslivet er imidlertid en forholdsvis ny ting, og vi skal ikke mange tiårene tilbake i tid for å finne innføringen av den systematiske reguleringen av arbeidslivet. Denne reguleringen har i løpet av en kort tidsperiode vært gjennom flere ulike faser, med stadige korrigeringer og tilføyninger for å holde tritt med den samfunnsmessige og teknologiske utviklingen.